

ELENA BUSUIOC, *Ceramica de uz comun nesmălțuită din Moldova (secolul al XIV-lea pînă la mijlocul secolului al XVI-lea)*, București, Editura Academiei, 1975, 88 p. + 68 fig.

Lucrarea Elenei Busuioc vine să umple unul din golurile resimțite de multă vreme în valorificarea cercetărilor arheologice românești. Adunarea într-o sinteză a rezultatelor obținute pe terenul investigației vestigiilor civilizației materiale românești din evul mediu a rămas un deziderat al cercetării istorice alături de acela al alcătuirii unor instrumente complete de lucru (bibliografii, dicționare etc.) sau de publicarea integrală a unor monumente cercetate. Este evident că fiecare dintre cele trei domenii se intercondiționează și se întrepătrund, tot așa cum este un adevăr că primii pași au fost făcuți, în anii din urmă, prin publicările mai susținute de monografiile arheologice, bibliografiile ale așezărilor medievale și, acum, sinteza cercetărilor asupra ceramicii moldovenești, urmată de curînd de lucrarea lui Vasile Neamțu dedicată tehnicilor agrare medievale.

În această lumină meritul unei abordări sintetice, cu atît mai mult cu cît ea valorifică în mare majoritate cercetări proprii în așezările medievale din Moldova, trebuie subliniat încă de la început, indiferent de discuțiile la care ar da naștere și pe care este de dorit să le suscite asupra metodei de lucru și, în general, asupra modalității de abordare a unei asemenea tematici.

Gîndită în patru secțiuni complexe, la care se adaugă succinte capitole introductive și de concluzii, lucrarea impune prin reliefaarea a ceea ce a însemnat în evul mediu meșteșugul olăritului în Moldova, ca o fațetă a civilizației originale dezvoltată pe acest teritoriu istoric.

O scurtă *Introducere* se axează pe încadrarea istorică a producției ceramicii medievale în țările române, indicînd principalele lucrări despre meșteșugurile medievale și cîteva lucrări speciale despre ceramică. De la început se desprinde constatarea numărului relativ mic de lucrări în domeniu, ca și lipsa unor sinteze.

Prezentarea problematicii aflată în atenția cercetătoarei cuprinde pe de o parte încercarea de a răspunde întrebării privind măsura în care olăritul reflectă o cerință de ordin economic și social a vieții medievale și, pe un plan paralel, studierea indicilor de creștere calitativă și cantitativă a producției în Moldova secolelor XIV—XVI. Lipsște din acest cadru al problemei referirea la stadiul cercetărilor în ariile de cultură învecinate țărilor române în evul mediu. În cuprinsul lucrării referiri de acest gen sînt prezente, însă o viziune globală a termenilor de comparație lipsește.

Capitolul al doilea este intitulat *Stadiul actual al cunoașterii ceramicii din Moldova în secolele X—XIII*. Modalitatea de prezentare nu este întîmplătoare, capitolul relevînd o întreagă serie de probleme pe care le implică studiul originilor tipurilor de produse ceramice de uz comun. Studiul este de la început limitat teritorial de observația că gruparea descoperirilor arheologice cuprinde aria dintre Siret și Prut, singura excepție fiind așezarea de la Blîța Doamnei. Se subliniază încă de acum elemente viitoare de continuitate tipologică, spre exemplu „profilul de borcan cu buza îngroșată la exterior și rotunjită, răsfrîntă în afară”, profil care devine, printr-o lungă evoluție, caracteristic în ceramica din Moldova din secolul al XIV-lea și al XV-lea, spre deosebire de ceramica din Țara Românească, unde tipul nu mai evoluează după mijlocul secolului al X-lea (p. 9). Nu ar fi fost de prisos în acest caz și trimiterea la figură pentru o mai bună comparație. Cronologic, prezentarea adoptă două perioade de bază, prima cuprinzînd secolele X—XI, a doua secolele XII—XIII. Pentru sudul Moldovei, ceramica primei perioade sugerează o orientare spre aria culturală dobrogeană. Remarcîndu-se că direcțiile de dezvoltare ale ceramicii medievale din Moldova se stabilesc *regional*, se arată că, deși în nordul Moldovei există infiltrații ale orizontului cultural Dridu, acesta nu are un aport substanțial în formarea ceramicii timpurii. Pentru sud-estul Moldovei însă, complexul de secol XII—XIII, Răducăneni-Prodana ar reprezenta un *facies* deosebit, cu un aspect mai evoluat, acesta fiind datorat în mare măsură impulsului căpătat în secolele X—XI de la contactul mai strîns cu cultura Dridu (p. 10).

Discuția este cu atît mai interesantă cu cît, în fond, evoluția regională distinctă, cu influențele respective, reflectă un moment al civilizației materiale într-o perioadă de structurări politice ale societății românești medievale. Pentru Moldova, unde particularitățile istorice între nord și sud sînt bine cunoscute în secolele XIII—XIV, pînă la unificarea deplină a statului, situația constatăta arheologic trebuie luată în considerație. În acest sens, observația notată la p. 8, relevă că în nordul Moldovei, olăria evoluează mai lent, păstrîndu-se nealterat aproape, fondul local din perioada prefeudală.

În aceeași discuție, încadrarea descoperirilor de la Blîța Doamnei nu ni se pare pe deplin realizată. Faptul că acolo ceramica are un caracter neunitar este cert. Ceva mai puțin

clare sînt acele caractere mai vechi ale ceramicii, pe care autoarea le plasează în secolele XI—XII, după ce pînă în acest punct al lucrării perioadele cronologice după care se făcuse discuția erau secolele X—XI și XII—XIII. Oricum, la Bitca Doamnei sînt sesizate elementele pentru o continuitate ulterioară, în secolul al XIV-lea, dată de studiul ornamentului — linii în val sau linii orizontale incizate, plasate pe umărul vaselor. Dar nu cumva acestea provin de la influența transilvăneană sugerată de autoare prin analogiile cu ceramica de la Sincraieni și parțial Hărman? (p. 11 și vezi pentru comparație p. 25).

În sîrșit, prefigurind substanța capitolelor următoare, această primă secțiune conchide prin afirmarea unor similitudini în tehnica producției ceramice la roata înceată între Moldova și o arie largă, de la nord de Balcani pînă la Marea Baltică, din centrul Europei pînă dincolo de Nipru. Dacă precizarea că în Moldova trecerea la tehnica superioară a lucrului la roata rapidă devine dominantă în secolul al XIV-lea se face suficient de clar, nu la fel se poate vorbi despre ariile învecinate de cultură. Despre ele se afirmă global doar, că după secolul al X-lea, roata lentă cedează terenul treptat în favoarea celei rapide, într-o etapă corespunzînd procesului de închegare și consolidare statală.

Următoarea secțiune tratează *Principalele etape ale dezvoltării olăritului în secolul al XIV-lea în Moldova*. Obiectul acestei părți este prezentarea sistematică a fazelor succesive ale evoluției producției de ceramică în secolul amintit, în așezarea de la Suceava și „obiectiv și clar, fundamentarea lor pe criterii arheologice” (p. 13). Cele două cerințe formulate își găsesc materializarea în alcătuirea unei cronologii, bazată pe descoperiri arheologice, cu trei etape distincte: a) *premușatină*, anterioară domniei lui Petru I Mușat; b) *mușatină*, corespunzînd mijlocului secolului al XIV-lea pînă la sîrșitul domniei lui Petru I Mușat și c) *perioada* cuprinsă aproximativ între anii 1391—1408.

Un subcapitol este afectat perioadei premușatine, caracterizată prin ponderea hotărîtoare a ceramicii lucrată în tehnică rudimentară. Ceramica analizată provine din descoperirile de la Suceava și se verifică prin cele din primul nivel al așezării de la Lunca-Dorohoi. În general, afirmă autoarea, ceramica premușatină încheie evoluția lentă a olăritului din secolele X—XIII. Descoperirile sînt cuprinse în două grupuri principale, cărora li se alătură ulterior și un al treilea, care transpune cele mai multe din tipurile de oale prezentate ca și maniera lor de decorare, în tehnica roții rapide.

Problema de fond, alcătuirea clasificării, pune, în mod firesc, întrebări de la bun început. Însăși autoarea precizează că deosebirile

numeroase sînt mărunte în fond, atît sub aspect tehnic, cît și al tehnologiei. În general este o problemă de rezolvat a arheologiei românești, modalitatea de a stabili care sînt acele criterii determinante de clasificare, a căror modificare ar duce la semnăierea unei categorii originale de ceramică, în măsură să marcheze un progres tehnic sau funcțional în epocă.

În practică, criteriile se succed într-o ordine evidentă — forma de vas, tipul de profil, sistemul de ardere, poziția pastei, ornamentul etc. — însă variația lor este atît de mare, adesea în limite neconcludente, încît nevoia unei matematizări a datelor cunoscute, și implicit a unei simplificări a criteriilor în descriere, se fac permanent simțite. În această lumină, codificarea tuturor elementelor ar da într-o măsură mult mai mare claritate textului în favoarea planșei și a schemei ușor de asimilat. Dealtfel o încercare este făcută pentru cîteva tipuri de profile și ornamente din secolul al XIV-lea, prin figura nr. 11 însă ulterior ideea nu mai este susținută consecvent. Pentru secolul al XV-lea sistematizarea tipurilor de profile lipsește.

Un al doilea subcapitol tratează ceramica din a doua jumătate a secolului al XIV-lea. Perioada îi este caracteristic începutul selectării unui număr restrîns de profile de vase față de etapa anterioară. Vasele de bucătărie au ponderea cea mai mare, ceramica studiată aparținînd descoperirilor din nordul Moldovei și dintr-o fișie subcarpatică, delimitată de complexe de la Piatra Neamț, Dărmănești și Bacău.

Evoluția ceramicii capătă un ritm mai viu, fiind legată de generalizarea folosirii roții cu învîrtire rapidă. Gruparea ceramicii se face în principal după un criteriu nou, acela al arderii oxidante sau reductoare, în fiecare caz coexistînd o serie de tipuri deosebite.

Secțiunea următoare discută problemele legate de *Ceramica orășenească de la sîrșitul secolului al XIV-lea în Moldova*. Autoarea trimite la capitolul anterior pentru o distincție — care acolo nu este evidentă — între ceramica de factură urbană și cea rurală. În general, pare a exista o oarecare cezură între alcătuirea acestor două capitole ce pot constitui studii separate. Faptul apare marcat în contrazicerea afirmațiilor prudente de pînă acum, remarcîndu-se brusc „puternice legături” ale ceramicii urbane cu aceea de mai veche tradiție (p. 33). Chiar criteriile de descriere nu capătă termenii cei mai proprij, profilul complicat, spre exemplu, aparținînd și categoriei ceramice mușatine, iar soliditatea construcției vasului fiind și ea un termen destul de vag. Evident nou este ornamentul făcut cu roția sau ruloul. Ceramica descrisă aparține complexelor orășenești de la Siret, Baia Suceava, Roman etc., ea prezentînd analogii pînă la identitate cu o specie ceramică, cu arie largă de răspîndire

central și nord europeană. Denumită „ceramică cenușie de factură străină”, deoarece pare a fi adusă de coloniști germani prin filieră transilvană, sau polonă cum se spune în concluzii, ceramica a fost în fapt prelucrată de meșterii moldoveni fapt care și explică în ultimă instanță producția ei masivă. Prezența acestei specii alături de concurența treptată pe care i-o va face ceramica roșie, oferă prilej unei discuții asupra metodelor de ardere a oalelor, clasificarea cuptoarelor din Moldova fiind preluată după M. Nicorescu (SCIV, 13, 1962, 1 și SCIV, 16, 1965, 1).

Concluziile autoarei asupra ceramicii cenușii urbane subliniază îmbunătățirea pastei folosite și a modelării ei, arătând sensul evoluției tehnicii de ardere în epocă, prin adoptarea metodei reducătoare: cuptoare ce au la același nivel camera de foc și de ardere, îmbunătățite prin compartimentările spațiului interior. Tipul acesta era caracteristic pentru un spațiu larg central european fiind folosit aproape exclusiv pînă în secolul al XIV-lea.

Nu aceeași situație apare însă pentru sudul Moldovei, unde ceramica roșie obținută ca urmare a arderii oxidante pare a fi predominantă. Observația o duce pe autoare spre ipoteza interesantă că meșterii olari din sudul Moldovei sînt în contact în acea epocă cu orașele nord-pontice, tipul acesta de cuptor fiind caracteristic acolo și în părțile Volgăi, în centrul stăpînirii Hoardei de Aur în secolele XIII—XIV. În același context, cuptorul pentru ardere oxidantă este observat în aceeași etapă pe o fșie din nordul Țării Românești. De aici concluzia de interes pentru studiul influenței reciproce a civilizațiilor, că propagarea cuptorului cu grătar orizontal în țările române s-a făcut de la sud la nord, căile de pătrundere fiind legăturile cu lumea balcanică și orașele nord-pontice.

Sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului următor marchează realizarea unei unități în tehnologia producției ceramice, pe care pare să o ateste, în ciuda numărului mic de descoperiri și ceramica rurală, chiar dacă evoluția ei rămîne comparativ sensibil mai lentă decît a celei urbane.

Ultima secțiune a cărții se intitulează *Evoluția ceramicii de uz comun din Moldova în secolul al XV-lea* și înglobează într-un subcapitol și principalele probleme ale ceramicii din secolul următor. Ceramica epocii lui Ștefan cel Mare este prezentată sub aspectele calitative noi pe care le capătă, îndeosebi sub acela al calității pastei, sensibil îmbunătățită. În funcție de acest criteriu sînt și grupate formele de vase descoperite. Urmărind evoluția principalelor tipuri ceramice, autoarea sugerează ipoteza dezvoltării atelierelor care fabrică ceramică roșie, ca punct de plecare pentru ramurile strict specializate ale meșteșugului olăritului (cahle, țigle, olane : p. 51). Practic,

după descrierea tipologică, concluziile asupra producției se referă la creșterea volumului acesteia, la marea varietate de forme și la înmulțirea atelierelor ceramice. Poate că raportarea cantitativă, fie și sumară, a ceramicii de uz comun față de cea smălțuită sau monumentală, ar fi dat mai multă consistență discuției în care cele două categorii revir mereu.

Prezentarea ceramicii din a doua jumătate a secolului al XV-lea urmează criteriile de prezentare care revin pe parcursul lucrării, caracterul pastei („puternic degresată, omogenă și aspră” — p. 54 —, dar vezi exact aceeași formulare pentru secolul al XVI-lea la p. 64), arderea acum de tip predominant oxidant și funcționalitatea (vase de bucatărie și uz gospodăresc).

Trebuie remarcată în descrierea care urmează în capitol introducerea unor elemente mai precise a căror folosire în lucrare, pretutindeni unde era posibil, ar fi fost deosebit de utilă. Se măsoară astfel, diametrul gurii, diametrul fundului, grosimea și lățimea toartei vaselor, dar și aici nu toate variantele sînt date cu acești parametri.

De asemenea, este interesantă remarcă făcută asupra vaselor de provizii rar documentate în săpătură, sugerîndu-se pe bună dreptate folosirea probabilă a recipientelor de lemn, cunoscute și azi în nordul Moldovei sub numele „dimerlie” și avînd capacitatea de circa 30 litri.

A doua jumătate a secolului al XV-lea cunoaște din ce în ce mai puțin arderea reducătoare, materialele de acest gen reprezentînd doar circa 10 % din cele provenite din săpături. Calitatea ceramicii, se afirmă în lucrare, atinge în această epocă un grad similar de dezvoltare cu acela cunoscut în Țara Românească.

Prezentarea ceramicii se încheie cu principalele tipuri de vase din secolul al XVI-lea, care păstrează în esență, după observațiile autoarei, caracterele din secolul anterior. Singura modificare sesizabilă este scăderea cantității de ceramică de bucatărie, fapt care ar sugera înlocuirea ei cu vasele de metal, în special în așezările urbane. Arheologic însă ipoteza este momentan mai puțin susținută de descoperiri (p. 68).

Concluziile generoase în substanță rezumă rezultatele sintezei și reiau concluziile capitolelor anterioare, ca și aprecierile de ordin istoric presărate de-a lungul lucrării. Este de remarcat aprecierea similitudinii de condiții în care se consolidează producția ceramică în Moldova și Țara Românească, aceea a afirmării culturii materiale de caracter urban (p. 71) vizibilă, în stadiul actual al cercetării, în special în vechile orașe-reședință. În cadrul aceleiași discuții se insistă asupra raportului între producția urbană și cea rurală, ultima fiind prezentată și în descoperi-

rile din centre urbane ca Suceava, poate datorită folosirii mlinii de lucru țărănești la cetate sau ca urmare a pătrunderii la orașe a unor elemente de la sate.

În sfârșit, concluziile subliniază permanent afilierea ceramicii moldovene la aria largă a culturii central europene, definindu-se astfel implicit și gradul înalt de civilizație medievală din Moldova.

Un bogat material ilustrativ, circa 60 de planșe, este grupat la sfârșitul lucrării.

Dincolo de observațiile pe care parcurgerea unei asemenea realizări le implică, lucrarea

prezentată are deosebitul merit de a pune la dispoziția cercetărilor viitoare un amplu material arheologic clasat și interpretat. Rămâne ca sinteze de viitor să completeze imaginea asupra acestei laturi a civilizației medievale românești și pentru Țara Românească și Transilvania, pe măsura studierii și publicării așezărilor cercetate sau nou descoperite.

Victor Eskenasy

VASILE NEAMȚU, *La technique de la production céréalière en Valachie et en Moldavie jusqu'au XVIIIe siècle*, București, Editura Academiei, „Bibliotheca Historica Romaniae”, nr. 52 (Section d'histoire économique, nr. 7), 1975, 270 p., 52 fig. în text

Cartea publicată de profesorul ieșean Vasile Neamțu are meritul esențial de a alinia istoriografia românească, într-o formă sintetică și modernă, la frontul tot mai insistentelor cercetări istorice europene privind vastul domeniu al tehnologiilor medievale. Apariția ei a fost pregătită în ultimele două-trei decenii de numeroase publicații de documente de categorii diverse — în primul rând documente arheologice —, ca și de o serie de studii parțiale referitoare la aspecte particulare ale agriculturii medievale românești, întocmite de pe pozițiile materialismului istoric. Printre aceste publicații și studii, cele datorate autorului cărții de care ne ocupăm se află pe un loc de frunte.

În condițiile speciale ale studierii începuturilor istoriei medievale românești, pentru care dispunem de un număr foarte mic de izvoare scrise și pentru care, sub aspectul particularităților vieții economice, s-au emis opinii foarte diverse și uneori contradictorii, lucrarea pe care și-a propus-o și a realizat-o V. Neamțu reprezintă o contribuție cu o valoare pe care nu o putem sublinia îndeajuns. Aceasta cu atât mai mult cu cât avem de a face cu o sinteză care coboară în sfera analizei riguroase și a datărilor strânse, specifice disciplinei istorice și documentelor scrise sau arheologice, puncte mai vechi de vedere exprimate asupra acestui subiect de către cercetători din domeniul etnografiei, a sociologiei, lingvisticii sau a altor discipline ale căror încheieri au rămas în sfera ipotezelor tocmai datorită imposibilității de datare a informațiilor folosite. Fără a nega rolul pe care îl au în această direcție cercetările întreprinse cu metodele specifice etnografiei și folclorului, sociologiei sau lingvisticii, mai ales atunci când este vorba de cercetări inter-

disciplinare, nu trebuie totuși uitat că pentru epoci mai vechi de ultimele două-trei secole, principalul cuvânt în problemele generale ale istoriei agriculturii și, în mod special, în cele ale evoluției tehnicilor agricole aparține investigației bazate pe documente de arhivă sau pe mărturii arheologice.

Această poziție în aprecierea locului istoriei în cercetarea problemei este evidențiat de autor chiar în partea introductivă a volumului (p. 10—26) în care se trece în revistă bibliografia românească referitoare la istoricul cercetărilor. Tot aici sînt amintite și principalele lucrări străine, în special din țările învecinate, cu implicații asupra cunoașterii dezvoltării economiei agricole pe teritoriul României.

Așa cum este și firesc, un capitol special al volumului este rezervat condițiilor fizico-geografice și demografice, considerate pe bună dreptate a avea un rol foarte important în determinarea evoluției specifice a agriculturii românești. Sînt aduse tot aici în discuție, poate în mod prea succint, aspecte legate de factorii de istorie social-politică. Alături de preocupările privind calitatea solurilor, particularitățile microzonale ale climatului sau regimul precipitațiilor, trebuie subliniată în cercarea lui V. Neamțu de a reconstitui, în măsura în care izvoarele scrise și în special relațiile călătorilor o permit, modificările așa-numitului „peisaj vegetal”. Am adăuga totuși precizarea că, grație ultimelor două-trei decenii de săpături arheologice, știm astăzi că nivelul general al apelor și al pinzelor freactice din vecinătatea cursurilor importante de apă a crescut în ultimul mileniu cu valori cuprinse între 0,50 și 1 m, paralel cu dispariția, datorită despăduririlor, a unor întinse zone mlăștinoase și umede. Pe de altă parte, analizele palinologice care au început